

Kvarnar och Masugnar.

Avhandling, författad av Byggmästare Anton Andersson, Björkliden, Nartorp,
Söderköping.

1. **Ormestorp.** Naturligt fall från sjön Trasken. Kvarn byggd på 1600-talet och användes till omkring 1750, då Ormestorpsgruvan började brytas. Under gruvans drift till 1770 användes kraften för drivande av masugn, efter vilkens drift finns slagg och jordvallar som ge fullt besked om driften. Även finns hos Byggm. A. Andersson, Björkliden, en järnoxel gjuten vid Ormestorp. Efter 1770 byggdes åter kvarn som revs ned omkring 1877, då fallet 1876 togs bort och vattnet leddes i kanal och rännor till annan plats för uppfordring av vattnet i Nartorps gruvorna. Se Nartorp.

2. **Kvarngården.** Naturligt fall från kvarndammen, den byggdes nog på 1660-talet och hade på 1870-talet 2 par stenar. Omkring 1913 ombyggdes kvarnen och flyttades längre ned för att få högre fall och ett dammsystem anlades för uppsamling av vatten. Ehuru modernt inredd efter dåtida förhållande visar sig vattentillgången för knapp.

1725 **Masugn.** Vid torpet Hyttan har varit hytta. Vid bäcken mittför torpet, finns utgrävning för byggnad, och även slagg, som visar att blymalm där är smält. Brockman m.fl. författare säger att blygruvan varit vid Stegeborg, och att så varit är nu klarlagt, men var malmen är bruten kan ej sägas då gruvan nog är igenfylld. (se sägner). Tiden för driften får tänkas på 1700-talet.

3. **Degerhof.** Vid Stenbrinken finns rester av dammar på 2 platser. Ett vidlyftigt dammsystem har varit på Dalgärdet i sin helhet med 5 dammar (nu borttagna) från dessa har vattnet letts till 2 fall ett rakt till porslinsfabrik, som enligt äldre uppgifter funnits, och det övriga mot Stenbrinken, vid övre dammstället finns tydligt spår av byggnad till kvarn eller såg samt kvarnstuga (tydlig grund) en plan synes ha varit lagd för väderkvarn något ovan dammen. Vid nedre dammen fanns kvarn kvar 1873 enligt personlig utsägo, den skulle ha nedbrunnit något år senare. (Senaste undersökning såg, väder och vattenkvarn).

4. **Tånglöth.** Vattensamling i Tånglöt mossen, byggd på åkerfältet med ränna över vägen, riven omkring 1850.

5. **Ytterby.** Skvalta, s.v. om gården, har legat vid ett fall som kom från Gibbenäs skog. Nu blott vatten på våren. Rester av små kvarnstenar i mossen hittade av nuvarande ägare.

Vid Gibbenäs rest av damm, antagligt för 1 bladsåg.

6. **St: Uppäng.** Konstgjort fall från kvarnkärrets kvarn belägen mitt för nuvarande stuga.

Fanns kvar för 100 år sedan eller 1835.

7. **L:la Ulvebo.** Dammsystem för skvaltkvarn nästan borttaget.

8. **Björnvik.** Rester av damm för skvaltkvarn, på våarna ännu rätt mycket vatten.

9. **Stegeborg Hagen.** Enligt säker uppgift har den varit uppsatt en enbladig såg på 1700-talet, den fick sitt vatten från Listorp och Långtorps lågt liggande mark, som nu är utdikade. Som synes har Skällviksborna haft besvärligt att få sin skog försågad, de som bodde i södra och västra dalen fick köra till Börrum. Hösterum fick ej såg förrän 1864. Men allt talar för att vid Stenbrinken även var såg, senare konstaterat. Men vad som fanns vid varje gård var kronsågen, den användes vid Nartorp in på 1880-talet. Dessa uppgifter kan kompletteras efter anteckning i kyrkböckerna, som bör ge någon ledning.

10. **Vid Hultbacka** grunder efter 2 dammar, antagligen för skvaltkvarn.

11. **Nartorp** rest av damm för skvaltkvarn.

Några justeringar har gjorts i detta stycke av oss på Lokalhistoria/Kulturarkiv,(stavfel).

Malmförekomst och Gruvbrytning.

(i Skällviks sn. Östergötland)

Om vi orientera oss på kartbladet Gusum, av Sveriges Geologiska undersökning, så finna vi, att berggrunden under en stor del av Skällviks socken består av äldre Grönsten "amfikalit", med i sidostråken inneslutna Leptitkörtlar av större och mindre mäktighet. Området där grönstenen är grundberget, är störst omkring Nartorp, och fortsätter i östlig riktning mot Hammantorp Trårum och Bråta, till Herrborum, och slutar vid Karsvik i S:t Anna. Längs Nartorpsdalen är en förskjutning av berggrunden och grönstenen anträffas å Segertorps och Askums marker, samt i övrigt på Stegeborgs och Yxeltorps område m.f. platser.

Då grönsten och leptit äro jernmalmsförande bergarter, har dess förekomst givit anledning till gruvförsök, och det finns nog ett 100 - tal skärpningar inom socknen, som minna om, att ingen anledning lemnats oförsökt. Men som det visat sig har det mest varit förgäves; endast Ormestorp och Nartorp har haft gruvdrift i egentlig mening. Då Östgöta - Bergslag började få malmbrist, och inga nya fyndigheter stod att finna på dess område i Hällestad, Risinge m.fl. platser vände man sina blickar åt annat håll, och på bergarten, och även på några ställen någon malm i dagen. Gjorde gruvsprängningar med delvis resultat, och på 1800 - talets början var en rätt omfattande gruvrörelse efter dåtida förhållande igång inom Skällvik. Av de undersökningar som gjorts framgår, att ingen malmbrytning skett före 1689, då makning var enda sättet att lösgjöra malmen; på alla platser ser man märken efter borrhälen, och krut har varit använt, till Dynamiten 1867 var färdig, för full användning av menige man. Slagrutan torde ha varit den utslagsgivande för undersökning i många fall, gruvkompassen var färdig på 1700 - talet, men torde ej ha varit allmänt i bruk förrän senare, i midten på 1800 - talet, då Nartorpfältet undersöktes.

Äldsta gruvan inom socknen tycks hava varit vid Stegeborg, Brockman säger i sin Östergötlandsbeskrivning att en blygruva funnits vid Stegeborg, upptagen 1725, och att så varit, och att malmen smälts i hytta, belägen i bäcken från Kvarngården, midtför torpet. Hyttan har vid undersökning visat sig riktigt, då slag efter blymalm der anträffats. Gruvans läge har ej kunnat konstateras, antagligt igenfylld.

Ormestorp Gruvorna.

Dessa omnämnes i Bergmästarerelationerna för år 1756, då 11 m. djup. antagligt "Galtgruvan" vester om vägen. År 1770 var Östra gruvan 25 m. djup och 49 m. lång, alltså bruten så att ej belysning behövde användas. Den under dessa år upptagna malmen smältades i en hytta belägen på motsatta vestra sidan om gruvan, der det nuvarande vattenfallet användes för hytt drift. Från 1770 till 1821 synes gruvorna legat öde, men länsades då, och bröts 1826. Ägdes då av Finspong och Åtvidaberg, som fortsatte brytning till 1842, under dessa år var malmfångsten 11.000 ton, kanske något mera då uppgift saknas vissa år. 1843 ödelades gruvorna. 1838 var storgruvan 61 m. djup. Malmen utgjordes av magnetit, något insprängd med magnetkis. Uppfordringen av malm skedde först med handvinsch, sednare med körvind. Under sista brytningen 1821 - 1842 forslades malmen till Svinsta i Ringarum. (Se utfraktning från Nartorp). Från denna brytningstid fans i gruvtorpet ett minne. Dal

Mats källare, gruvfogdens bostad, en av stenar upplöckad byggnad, den innehöll 1 rum med ett fönster, raserad på 1870 - talet.

Under åren 1916 och 17 länsades Östra gruvan av Stora Långvik bolag, Nartorp. Maskinhus byggdes, fotogenmotor, spel och kompressor inmonterades, och mindre lave byggdes. Undersökningen gav negativt resultat, malmen var utbruten, och den funna malmen blev cirka 50 ton. Nu är gruvorna vattenfyllda, endast den cementerade golvplattan och varphögar vittnar om vad som varit.

Bråta Gruvorna

I gruvbacken vid Bråta finnes 5 gruvhål, den djupaste 70 m. här bröts jernmalm från år 1822-38 enl. anteckning, antagligt är att malmen fördes till Svinstad, och att Finspång var ägare, då tiden är lika Ormestorp. Malmen är även lika, men mera skarnbandat gråberg. 3 äldre skärpningar har gjorts på samma plats, malmen tycks varit en smal lins. Bottenstenen för körvind finns kvar, med sitt dubbelhål. Grunden efter gruvstugan visar ett stort rum med spiselmur vid mellanväggen till ett mindre kallrum och förstuga. Många skärpningar å Bråta ägor förekommer i kiselskvarn.

Gruvbacken Trärum en intressant kulle, en sammansmältning av kalk, jernmalm, skarn, glimmer, och gråberg uppkommet vid sprickbildning i grundberget.

Mineralerna ha lockat, i ett 15 tal skärpningar har man sökt malm men de små linserna har tagit slut, och någon brytning har ej kunna fortgå. I kalken å vestra sidan är rätt mycket taget, det visar sig, att den är bränd och kilad ur berget, då borrskenan ej finns; alltså bruten på 1600 - talet till byggnadsändamål. Av äldre stenkummel finns rester, men alla raserade av malmsäkarna. Gruvstuga och smedja har funnits på området. Sista inmutning gjordes 1912 av Stora Långvik.

L:la Hammantorps Gruvorna.

På en saml. svartmalmland angiven av epidat och pyraseenskarn är 3 gruvhål, antagligt grunda; brytningstiden obekant, men den får antagas var gemensam med Ormestorp. Vester om gruvan är kalk bruten, antagligt använd vid malmsmältningen, vid Ormestorp. Vid Stensberg och Hagasund är kalk bruten för samma ändamål. Gruvstuga och smedja har varit byggda vid gruvorna Mutatan Stora Långvik 1912.

Bosänggruvorna ligger på samma leptitstråk som Ormestorp; där är 3 grunda, långsmala gruvor å en smal svartmalmland, de bröts på 1800 - talet, av en spegelfabrikör Gustafsson på Askerum. Säggen lyder: att Gustafsson som ej var omtyckt av arbetarna anmodades han skulle komma ned och se den fina malmen, och han kom; ett skott var färdigt för tändning, vilket gjordes, och med största brådska kilade arbetarna upp och tog stegen med sig. Gustafsson skrek, svor och bad att få stegen tillbaka, och det fick han, men då hade han fått nog av gruvdrift, och gruvorna lades öde. Mutatan Stora Långvik 1912.

Uggeltorpsgruvan.

Den upptogs på 1870 - talet av det s.k. Finspongsbolaget; den bröts till omkring 80 - talet då den lilla svartmalmlinsen var slut, den malm som då upptogs fraktades till Glädjeviken, kanske ett par tusen ton. Gruvan lades öde, och gruvstugan flyttades till kvarn vid Nartorp. 1912 inmutade Stora Långviks bolag, och der byggdes 3 arbetarbostäder med 3 lägenheter i varje. Maskinhus uppsattes, och fotogen motor, kompressor och spel inmonterades. Efter 1 par års resultatlöst arbete nedlades

driften, och ett bostadshus flyttades till Nartorp 1917. Vid Betlehem nu rivet, finnes skärningar.

Tånglät gruvan.

Den är bruten på samma malmstråk som Nartorp., fast skjutet åt sidan om den parallella riktningen. Malmen lär delvis varit blandsten, men mest magnetitmalm. Under brytningstiden 1817 - 1827 erhöles 4000 ton malm, denna malm kördes till Svinsta liksom Nartorps. Efter 1827 lades gruvan öde tills 1875 då den länsades, av Nartorps Gruvbolag, och då uppsattes Lokomobil för uppfordringen, men det visade sig att malmen var slut, möjligen med art åt öster skulle något ha vunnits, men bolaget var försiktigt på utgifter, och gruvan lades åter öde. Men år 1914 ville Stora Långvik se om inget fanns att få, utsikten mot Öster fanns antecknad och den lockade. Motor och spel uppmonterades, och gruvan länsades. Att detta arbete var riskfyllt skall här berättas, en flotte, med på den monterad sug - och tryckpump lades på vattnet, en arbetare fick arbeta på flotten, föra den intill gruvans väggar, tillse och bryta loss att löst berg, då flotten en dag var på 30 m. djup, der var så mörkt att lampa användes. Ett större block lossar, faller på flotten och denna kantrar, lampan slocknar och arbetaren dyker ned i det iskalla vattnet, men tack vare god simkunnighet, (uppfödd vid sjön) lyckades han finna flotten, och innan han fick kramp taga sig upp på densamma, men fick vänta 1/2 timma, innan maskinisten hörde hans nödrop, och förde upp honom i hissen. Undersökningen fick med detta sitt slut. Innan vi övergår att göra en beskrivning över Nartorps gruvfält, skall vi lemna en snabborientering över var mindre, och ej så omfattande försök förekommen Vid Stegeberg (i Sjö eller Låthagen) 3 gruvhål, obekant vilken malm som sökts. Inmutades av Albin Cullberg år 1917 som jernmalmsfyndighet. Vid Yxeltorp väster om gården mindre jernmalmsgruva. Malm är sökt vid Ålhulta, övre Ormestorp, Kalstorp, Askerum, vid Tånglät, Lerkullen, Hamtorp, Trärum, Bråta Enghagen, St: Uppäng, Kalka, Kinatorp och Bottna. Vid Botentorp och Rytartorpet sökte Albin Cullberg efter kopparfyndighet på små körtlar av svavelkis som även innehöll litet kopparstänk. Vid Segerstorp på rätt stort område i hagen och tomtbacken visar kompassen magnetisk drag, likaså vid Sandkullen och å många platser på Sandkullskogen, men undersökning visar endast magnetisk bergart. I kalkstråken å Segerstorp, Ytterby och Hagasund - Hammantorp - Bråta samt Stegeborg - Battna har som förut skrivits kalk brutits men rest av kalkugn finns endast vid Stegeborg, der kalk brändes på 1870 - talet.